

16. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону [Електронний ресурс] : закон України від 22 черв. 2000 р. № 1835-III. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1835-14>.

Надійшла до редколегії 08.12.2011

**ШЕНДРИК В. В. УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРАВОВЫХ ОСНОВ
ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ОПЕРАТИВНЫМИ
ПОДРАЗДЕЛЕНИЯМИ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ УКРАИНЫ**

Исследован современный уровень нормативно-правового регулирования государственной и общественной жизни, в частности в направлении предупреждения преступлений правоохранительными органами Украины. Предложены пути усовершенствования правовых основ предупреждения преступности оперативными подразделениями органов внутренних дел Украины.

**SHENDRYK V. IMPROVEMENT OF LEGAL BASES OF THE PREVENTION OF
CRIMINALITY BY OPERATIVE UNITS OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES OF
UKRAINE**

Modern level of normative and legal regulation of the state and public life, in particular in a direction of the prevention of crimes by law enforcement agencies of Ukraine is researched. Ways of improvement of legal bases of the prevention of criminality by operative units of law enforcement agencies of Ukraine are offered.

УДК 343.13

А. І. ЯКОВИНЕЦЬ,

*заступник начальника податкової міліції – начальник Головного слідчого управління
Державної податкової служби України*

СУТНІСТЬ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Розглянуто удосконалення процесуальної форми на підставі аналізу наукової літератури. Внесено пропозиції щодо подальшого розвитку процесуальної форми та щодо змін до чинного законодавства і проекту нового Кримінально-процесуального кодексу України.

Метою написання даної статі є визначення процесуальної форми у кримінальному процесі. Сьогодні недостатньо розробленими в науці є зовнішні прояви кримінально-процесуальної форми. Удосконалення, розвиток процесуальної форми має важливе значення для закріплення та оцінки доказів, ухвалення вироку.

Теоретичні положення процесуальної форми були предметом розгляду з боку цілої низки вчених, які розглядали окремі положення процесуальної форми, її побудови, але до доктринального розроблення даного феномену не вдавалися, незважаючи на те, що реформування системи кримінальної юстиції неможливе без її удосконалення.

Мінімізація процедури закріплення процесуальної форми у кримінальному судочинстві була предметом розгляду класиків процесуальної теорії.

І. Я. Фойницький під час викладання курсу «Кримінальний процес» вказував, що «...шляхи правового встановлення істини у кримінальному процесі повинні бути врегульовані особливістю процесуальних відносин. Вони пови-

нні не підміняти, а лише доповнювати загальні логічні начала. Підсумки умовних правил та обрядів, які існують у процесі, іноді перевищують потребу в них» [1, с. 8].

П. Ф. Пашкевич вважав, що необхідно вилучити з процесуальної форми усе, що не має процесуального значення, і пропонував змінити процедуру процесу на більш економічну, таку, яка надає можливість гарантувати доступність процесуальної форми у разі виконання правосуддя [2, с. 54].

Аналіз даних положень свідчить про те, що удосконалення процесуальної форми було постійним предметом розгляду. Теоретичні проблеми та практичні питання, які пов'язані із зовнішнім аспектом кримінально-процесуальної форми, потребує її перегляду з точки зору не тільки теоретично-методологічних, історично-філософських, але і правових положень кримінального судочинства.

Форма як зовнішнє відображення конкретного результату в граматиці знайшла своє вираження як мовний знак, у якому граматичним засобом є нульові або ненульові афікси,

службові слова, порядок слів, інтонація, їхня граматична або синтаксична сполучуваність.

А. А. Залізник, О. І. Смирницький надають терміну «граматична форма» іншого значення, розуміючи під ним словозмінне граматичне значення словоформи [3, с. 32]. У морфології форми розуміють як регулярні видозміни слів певних частин мови, що несуть комплекс морфологічних значень. Конкретне слово в морфологічній формі називається словоформою. Усі форми змінюваного слова становлять його парадигму.

М. Л. Якуб, розкриваючи зміст процесуальної форми, вказує на конкретну форму – процедуру – дії, які пов'язані між собою [4, с. 38].

Устав кримінального судочинства 1864 р. вказує на процесуальну форму як на процедуру – послідовність дій під час судового розгляду кримінальної справи, якої слід дотримуватися у кримінальному судочинстві. Стаття 678 Уставу вказує: «Під час виконання всіх обрядів (процедури проведення засідання), які супроводжуються на стадії судового засідання, треба зачитати обвинувальний акт або скаргу приватної особи».

Таким чином, форма кримінального процесу обумовлює необхідність вирішення конфліктів двох сторін, з одного боку, інтересів держави, яка повинна забезпечити безпеку громади, а з іншого – піддати покаранню особу, яка скоїла злочин. Залежно від вибору – боротьба зі злочинними проявами або захист прав та свобод – будується система процесу та встановлюється процесуальна форма, за допомогою якої закріплюються фактичні дані, докази у кримінальній справі.

Впорядкування кримінально-процесуальних відносин здійснюється за допомогою процесуальної форми, яка передбачає прийняття рішення, а саме ухвалення, складання протоколу слідчих або судових дій. При цьому ми виходимо з положення, обґрунтованого І. Б. Михайлівською: кримінально-процесуальна форма не є простим відображенням нормативної моделі судочинства, вона складається з таких структурних елементів, як мета, функції, принципи, на основі яких побудовані конкретні інститути кримінального процесу [5].

Форма процесу спрямована на оптимальне вирішення конфлікту, який виникає між сторонами, та забезпечення дотримання процедури його оформлення для оцінки доказів. Форма процесу припускає існування протилежних інтересів сторін, які володіють загальною мірою свободи розпорядження своїми правами, обмеження впливу правоохоронних органів на

суд. Також форма визначає ставлення законодавця до обвинуваченого, можливість визнання та користування в процесі закріплених Кримінально-процесуальним кодексом (далі – КПК) України юридичних презумпцій.

Кримінальний процес повинен зберігати рівновагу між органами кримінального переслідування, за якими – вся потужність державного апарату, примусу щодо приватної особи, та обвинуваченим. Тому сторона захисту спрямована на точну побудову процесуальної форми, яка є гарантією забезпечення прав та свобод особи у кримінальному процесі.

Класифікація процесуальних форм як гарантії прав та свобод була предметом розгляду вчених.

П. Г. Марфицин, з посиланням на В. В. Кальницького, вважає, що процесуальні форми як сукупність рішень у кримінальному процесі слід класифікувати за суб'єктами процесу, а саме: орган дізнання; слідчий; прокурор; суддя. Для більш точного вирішення питань, які виникають під час процесуальних та слідчих дій автори надають класифікацію рішень за формою їх складання: постанова; протокол; вирок [6].

Більш детальну класифікацію надали Л. Д. Кокарев, Г. Ф. Горський, П. С. Елькінд [7]. Вони розподілили рішення за основними питаннями кримінального процесу, а саме: порушення кримінальної справи; постанова про притягнення як обвинуваченого; постанова про закриття кримінальної справи; процесуальні рішення в окремих питаннях проведення слідчої дії (обшук, виїмка, розгляд скарги та клопотань).

Усі зазначені точки зору мають право на існування та допомагають вирішити окремі теоретичні проблеми прийняття процесуального рішення в кримінальному процесі. Аналіз наданих точок зору свідчить про широке коло необмежених теоретичних питань, які потребують вирішення.

Теоретичні та практичні положення процесуальної форми можна розглянути за допомогою механізму реалізації складання процесуального рішення.

Кримінальний процес регулює встановлені в КПК України рішення, а саме постанова (ст. 130), протокол слідчих дій (статті 84–85; 85-1; 85-2), протокол судових дій (статті 87–89), вирок судді (ст. 327).

Постанова в кримінальному судочинстві є системою об'єктивних і суб'єктивних чинників, що взаємодіють. Механізм постанови рішення широко використовується в різних галузях кримінального, кримінально-процесуального права.

Визначення факторів та чинників сприяє подальшому ухваленню законних та обґрунтованих рішень у судочинстві.

Виділення та опис системи чинників дозволяють розглядати конкретні факти як очевидність та за їх допомогою встановити внутрішній зв'язок і взаємозалежність, проаналізувати характер, тип такого зв'язку. При цьому характеристика чинників повинна доповнюватися не тільки кількісними факторами, але і якісними, які надають можливість виявити міру дії окремих чинників, які впливають на систему в цілому.

Використання системного підходу, що включає не тільки якісні, але і кількісні характеристики, дає можливість виявити позитивний і негативний вплив різних чинників на рішення у сфері кримінального судочинства.

КПК України вказує, що слідчий, прокурор складають процесуальні рішення, в яких відображають основні положення правового регулювання кримінального судочинства щодо особи, яка скоїла злочин, та захищають права потерпілого. Розпорядження, що містяться в імперативних нормах, зобов'язують за наявності певних обставин, діяти шляхом, який визначено законодавцем. До таких норм належать норми, що забороняють притягувати особу як обвинуваченого не інакше як на підставах і в порядку, встановлених законом, визнати особу винною в скоєнні злочину та вжити заходів кримінального покарання не інакше як за вироком суду.

Під час досудового та судового слідства слідчий, прокурор, суддя повинні скласти постанову про визначення особи потерпілою. Тільки на підставі постанови можливий подальший рух у кримінальній справі. Якщо постанови відсутня, то не можна проводити слідчі дії щодо постраждалої особи, забезпечити виконання цивільного позову тощо.

Усі процесуальні рішення повинні бути побудовані у систему. Системний підхід дослідження рішень у кримінальному судочинстві може бути використаний під час розслідування кримінальної справи, удосконалення механізму рішення як системи взаємодіючих чинників. Якщо доказів, які підтверджують винність особи у скоєнні злочину, недостатньо або вони не знайшли свого підтвердження під час судового слідства, суддя повинен постановити виправдальний вирок. При цьому процедура та форма процесу не змінюються, а набувають вираження захисту прав та свобод людини і громадянина.

Системне дослідження механізму постанови процесуальних рішень припускає кількісний і якісний опис чинників, до яких належать: по-

рядок створення державних органів, повноваження осіб, які приймають рішення, підстави і порядок їх відповідальності; умови, в яких діє дана система судочинства; правові цілі, принципи, методи правового регулювання.

Важливе місце в механізмі постанови рішення посідає поведінка осіб, які виконують процесуальні функції кримінального переслідування. З одного боку, вони визначаються об'єктивними, правовими, мають соціально-психологічні умови діяльності, а з іншого – повинні враховувати індивідуальні якості осіб, щодо яких складається постанови або приймається процесуальне рішення. При цьому важливо враховувати, що рішення, які приймаються в кримінальному судочинстві, ефективні лише тоді, коли вони відповідають системі кримінального судочинства, його принципам функціонування.

Постанова рішення – це реалізація сформульованих у законі правил поведінки, втілення їх у реальні дії через свідомо вольові вчинки.

С. С. Алексєєв та І. Я. Дюрягін вважають, що до основних рис правової діяльності належать владно-розпорядчий характер правоохоронних органів [8]. Приводи та підстави для виникнення такої діяльності визначені в законі. Процесуальна урегульованість та форма процесуального рішення повинна бути встановлена на підставі збирання, подання та оцінювання доказів, які встановлені під час проведення слідчих дій. При цьому вибір та реалізація процесуального рішення відбуваються на підставі внутрішнього переконання слідчого, згідно зі ст. 67 КПК України.

Кримінально-процесуальний закон вказує, з якою метою процесуальні рішення повинні бути укладені, у який час, щодо конкретної правової особи, яка перебуває під слідством. Наприклад, обрання запобіжного заходу, проведення обшуку, зняття інформації з каналів зв'язку тощо слідчий здійснює тільки на підставі закону та порушеної кримінальної справи і щодо підозрюваного, обвинуваченого.

Д. А. Солодов, аналізуючи монографічні джерела А. Я. Дубінського щодо процесуального рішення у кримінальному процесі, надає, на наш погляд, точне поняття процесуального рішення [9]. Він визначає норми, в яких мета рішення безпосередньо не виражена, але може бути встановлена шляхом з'ясування процесуальної норми. Вона має цільову спрямованість, а також зв'язок із принципами, функціями кримінального процесу.

Автори відзначають, що межі компетенції слідчого, прокурора у разі прийняття рішення

повинні бути встановлені на підставі ст. 64 КПК України, а саме обставин, які підлягають доказуванню у кримінальній справі. Межі рішення починаються зі складання постанови про проведення слідчої дії, а закінчуються складанням протоколу слідчої дії, у якому відображаються докази, що підтверджують або не підтверджують обставини скоєного злочину конкретною особою.

Кримінально-процесуальний закон не тільки визначає для слідчого, прокурора, судді цілі та методи прийняття рішення, але і вказує засоби його прийняття. Слідчий повинен враховувати обмеження, які накладає закон на спосіб прийняття рішення, та ухвалює постанову за наявності вказаних умов у законі.

Механізм прийняття рішення розкриває зв'язок правових норм з діяльністю суб'єктів кримінального процесу. По-перше, встановлюються обставини прийняття рішення згідно з нормами чинного кримінального, кримінально-процесуального законодавства. По-друге, аналізуються фактичні обставини злочину, тому слідчий повинен направляти, організувати розслідування таким чином, щоб процесуальні рішення були підпорядковані тільки нормам права та закону. Важливо зазначити, що рі-

шення повинно прийматися посадовою особою, яка має державно-владні повноваження.

Правове регулювання механізму прийняття рішення в кримінальному судочинстві має важливе теоретичне та практичне значення, допомагає глибше зрозуміти природу процесуальних рішень як актів застосування права, виявити загальні риси й особливості, які характерні для їх постанови, показати шляхи й умови вибору найбільш доцільних із них, надати умови відміни або зміни рішень.

Таким чином, можна зробити висновок, що правове регулювання як об'єктивний чинник постанови, протоколу, процесуального рішення, досягається розмежуванням функцій і компетенцією органів та посадових осіб, які відповідають встановленій формі процесуального рішення, визначенням прав та обов'язків сторін.

Слідчий, прокурор, суддя під час оголошення процесуального рішення повинні вказати санкції, які встановлені чинним законодавством.

Межі, форма та вибір процесуального рішення повинні відповідати ст. 64 КПК України щодо встановлення обставин, які підлягають доказуванню у кримінальній справі.

Список використаної літератури

1. Фойницький И. Я. Курс уголовного процесса. Т. 1 / И. Я. Фойницький. – СПб. : Альфа, 1996. – 607.
2. Пашкевич П. Ф. Процессуальные формы уголовного судопроизводства нужно дифференцировать / П. Ф. Пашкевич // Социалистическая законность. – 1974. – № 9. – С. 54–56.
3. Зализняк А. А. Русское именное словоизменение / А. А. Зализняк. – М. : Наука, 1967. – 370 с.
4. Якуб М. Л. Процессуальная форма в советском уголовном судопроизводстве / М. Л. Якуб. – М. : Юрид. лит., 1981. – 80 с.
5. Михайловская И. Б. Относимость доказательств в советском уголовном процессе / И. Б. Михайловская. – М. : Госюриздат, 1958. – 98 с.
6. Марфицин П. Г. Усмотрение следователя (уголовно-процесуальний аспект) / П. Г. Марфицин. – Омск : Омск. ин-т МВД РФ, 2002. – 160 с.
7. Горский Г. Ф. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе / Г. Ф. Горский, Л. Д. Кокарев, П. С. Элькинд. – Воронеж : ВГУ, 1978. – 230 с.
8. Алексеев С. С. Функции применения права / С. С. Алексеев, И. Я. Дюрягин // Правоведение. – 1972. – № 2. – С. 25–33.
9. Солодов Д. А. Процессуальные и тактические решения следователя (сущность, проблемы оптимизации принятия) / Д. А. Солодов. – Воронеж : ВГУ, 2004. – 156 с.

Надійшла до редколегії 14.11.2011

ЯКОВИНЕЦ А. И. СУЩНОСТЬ ПРОЦЕССУАЛЬНОЙ ФОРМЫ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА

Рассмотрено усовершенствование процессуальной формы на основе анализа научной литературы. Внесены предложения относительно дальнейшего развития процессуальной формы и внесения изменений в действующее законодательство и проект нового Уголовно-процесуального кодекса Украины.

YAKOVYNETS A. THE ESSENCE OF CRIMINAL PROCEDURE FORM

The improvement of the procedural form based on the analysis of scientific literature is considered. The proposals for further development of procedural form and modification of the current legislation and the project of the new Criminal Procedure Code of Ukraine are made.